

Joanes Leizarraga Nafarroan eta Lapurdin XVI. mendean¹

Aña Mari URBISTONDO

Eskerrak

Lehenik, milesker Euskalzaleen Biltzarraren antolatzaile guzieri gomitarengatik. Bozten naiz zuekin ikasketen lan batzuetaz hitz egitea.

Euskal Herrian 21. mendean Joanes Leizarraga gutti ezagutua eta ospatua da. Hala badere 16. mendean bere obrak, euskal hizkuntzari ospea eta fama ekarri dio.

Sarrera

16. mendean, Baiona ondoan, Beskoitze herrian, aitoren seme, jakintsu, familia bat ongi ezagutua da. Leizarraga gazteluan bizi da. Indartsua, liburutegi xarmant batekin, ohidura, erlisione, usaia, euskal hizkuntza begiralea da. Jauregi horretako seme bat, Joanes, Nafarroa behean, Bastida herrian da erretore.

Erlisione berria etorri delarik, Joanesek protestantismoaren ikusmoldea bereganatu du. Joana Labrit, Marguerite de Navarre-n alaba, Nafarroako erreginak, galdeturik, Leizarragak Testamentu Berria berze liburu batzuekin, euskaratu ditu, 16. mendean, izan da, euskaraz bigarren liburua argitaratua. [...]

(1) Beskoitzen emandako hitzaldia: 2007/04/28.

Obra horrek, hizkuntza eremuan, 19. mende hastapenetik, jakin-min batzuek sustatuko ditu. Anitz lan egina izan da Leizarragari buruz, azkena, 1998an, Zulaika andereak tesia osaturik, nola, Testamentu Berrian, Leizarragak aditza erabili duen: "Joanes Leizarragaren Aditza". Besteak interesatu dira Lizarraga familiaren izenez ere.

Planoa

Lehen aldikoz, protestantismoa Euskal Herrian, Biarnoan eta Nafarroan ikusi dudalarik bereziki Biarnoko Sinodoetan Joanes Leizarragaren inguruan galdera batzuk pausatu ditut. [...1...]

Lanaren metodoa

Horieri ihardesteko, Laborde kalonieraren eskuizkribuak behatu eta aztertu ditut. Laborde kaloniera, ezagutua eta ospatua den Biarnoko historialaria, Biarnoan bizitu da 19. mende burutik 20. mende erdi arte.

Bigarren gerla mundiala hasi delarik, Bibliothèque de la Société d'Histoire du Protestantisme Français delako artxiboak leku segurrian ezartzeko Pautetik barna pasatuko dira. [...2...]

Laborde kalonierak eskuan izan du eskuizkribua Ms 433 marra 4 izenpetua den dokumentua eta erabaki du birkopiatzea. Bazituen hiru egun baino guttiago lan hori osatzeko.

Hamasei kaier horiek, 1985ko urtean Lafourcade bikarioak eskainirik Paueko Archives départementales-ean dira. Hor ziren, 2001ean langileek gutti ezagutzen zutela.

Pariseko eskuizkribuaren gainean zer erran?

Dokumentu hori aztertu dudalarik, Janine Garrisson Sorboneko historio irakaslea ikusi dut eta harentzat, ortografia eta sintaxia errerazimenduko garaikoa da. Sarrabère jaunak dio, 18. mendean jesuita batek kopiatua dela. Lehen Sinodoetako eskuizkribua badakigu Bernen badela ale bat baina ez dut oraino ikusi.

Nere ikerketa Laborde kaloinearen hamasei kaieretan eta Pariseko eskuizkribuan oinarritzen da. Bereizi ditut Sinodoetako Euskal Herriko herri eta hiri guzietan euskal artzain protestanteen aipamen zati guziak. [...3...]

Ohar historiko labur batzuek

1560 urteko eguberritik landa, Joana Labritek erlisione katoliko erromatarra ukatu du eta denen bistan aitortzen du erlisione berria onartu duela. [...4...] Hiru urte geroago, erreginak, Nafarroa/Biarno eliza erreformatuaren sinodo izugarria antolatzen du. [...5...] [...5...]

I. Leizarragak presondegi erreala edo alegiazkoa bizitu ote du?

Leizarraga apezak urrats berezi bat egin zuen. Erlisione katolikoa utziz, utzi zuen ere bere erosotasuna, bizi atsegina. Bertzeak ez bezala, zailtasunaren bidea hartu zuen. Orai bere fedea ez da erlisionean oinarritzen baina harreman hertsu batean, Jainkoa bere Salbatzaile eta Jaunarekin. Zenbat apalkuntza, zenbat zigor, jasan ote ditu erlisione katolikoaz baztertu delako! Erreginari buruz eginikako Gomendiozko kartan, Testamentu Berriaren hastapenean, idazleak berak presondegia aipatzen du. [...5bis...]

Dokumentu guziek diote presondegian egon dela. Lapurdin da, erreginak deitzen duelarik Nafarroarat. Jacques de Bela, idazle xibero-tarrak dio protestante bilakatu denetik eliza katolikoak ihiztatu duela, erreginarenean lurraldetan geriza atzeman arte. Noiz gorde ote da? Sinodoak hasi aitzin! Aitortu duelarik sinodoaren aintzinean bere erlisione berria! Edo Testamentu Berria argitaratu aitzin! Beskoitzen egon ote da beti? Nola bizi ote da? Hainbertze galdera? Orai arte, ez dut ihardespenik atzeman.

Lafittek, Ritter Paueko historialari bat aipatzen du. Horren arabera Leizarragak, Eliza Katolikoa utziz geroztik Euskal Herritik kanpo ihes egin du.

Baina, horra zer dion Lafittek:

"Nun, noiz, zer pairatu zuen, ez du salatu. Ez guri galda ere nola atera zen delako presondegitik, ala etsaiek joaterat utzirik, ala berak gisa bat edo bertze ihes eginik."

Gaur egun ez dakigu gehiago. Beraz, nehork ez daki xuxen nun, noiz, nola eta zenbat denbora iragan dituen egun larri horiek. Isiltasun historikoari ihardesten ahal da. [...5ter...]

Presondegi horrek, bere ariman jasan dituen sufrikarioen sinbo-
loa ez ote du erakutsi nahi? Denbora latz horietan, gerlak, guduak,
kasailak bizi ditu. Ez da ulertua. Bere fedea ezin du bakean bizi; ez
ote du aipatzen presondegi metaforiko bat? erreginak, Biarnorat bere
zerbitzuko deitzen duelarik askatasuna diru pixka batekin hitz ematen
dizkio. Hor bederen, inguratzen duten guziek, berak bezala ikusten
eta pentsatzen dute. Bakean biziko da eta denen gainera Testamen-
tu Berria euskaraz itzultzearekin ez du ez Jainkoa, ez erregina baka-
rrik zerbitzatzeko baina bere hizkuntza, bere herria ere laguntzen ditu.
Zer plazera, zer atsegina. Lehen sinodoko, erreginaren manamendu
horrekin, Leizarragak ikusten du bere hizkuntza ber-tzeen neurrian
ezarria, duela zenbait urte Bernat Detxeparrek, Kontrapas olerkian
idatzi duen bezala. Hori da interpretazio bat. Ez da segur baina, hola
irakur daiteke.

Pariseko dokumentuan zailtasun bat atzeman dut: Nota ttipi bat
testu bazterrean idatzia. Bertze historialariak ikustean konturatu naiz
Lafitte eta Labordek ez dutela hortaz deusik idatzi. Baina, Olaizolak
aipatzen du. Zuekin, nahi nuke aztertu nota ttipi hau.

II. Lehen Sinodoa, 1563ko martxoan iragan ote da edo urte bat
geroago? [...6...]

Ikusiz tinta eta idazkera, iduri du, sinodoaren idazkariarena dela;
edo bestela, birkopiatua duenarena ote den? Notak dio: "*Il est pro-
bable que c'est le 14 mars 1564 qu'il faudrait voir.*" Olaizolak dio
Sinodoaren datutik landa gaineratua izan dela. Eta datu hori ez zaio
sinesgarria iruditzen.

Alabaina, Leizarraga, 1563an Nafarrerat deitua da lehen Sino-
doan. Bi urte geroago, deitzen dituzte lau artzain euskaldun Leizarra-
garen lana zuzentzeko. Nola, bi urtez, Testamentu Berri osoa itzuli
ote du? Eta hori ez aski lehen datua ez bada xuxena, notarena behar
balin bada gogoan hartu nola itzulpen hau egin daiteke urte batez?

Horra zer dion Lafittek:

" Bi urteren buruko egintxea zen."

Suposada daiteke, konbertitu geroztik, jadanik, bere gogoz, hasia zela lan hori egiten. [...7bis...]

Bertze aldetik Olaizolak ohartarazten dauku Lafittek ez duela nota hori aipatzen. Orduan galderak badira: Eskuizkribu asko baote da? Nun ote dira? Lafittek zein eskuizkribu irakurri ote du? Nun ote da? Oraingo eskuizkribuan nota bada; Labordek ere ez du aipatzen.

Bada zer egitekoa oraino galdera guzieren ihardesteko. Baina goazen aitzina.

Sinodoetan ere artzainak deituak dira beren jatorrizko probintzietan, baina ez beti. Sinodo horretan badira euskaldun artzainak. La Rive edo Etcheverry Ziburu-Donibane-Lohizunekoak, beraz lapurtarra, Sauveterreko kolokioan egonen da. Kolokio horrek Xibero eta Nafarroa behera biltzen ditu. Landecheverry, xiberotarra, Charren, Tartas Navarrenx-en eta Tardets Bastidan deituak dira. Zer dakigu artzain horietaz? Informazio gehienak, Albert Zarraberre jaunaren hiztegitik, heldu zaizkigu.

Orain ikus dezagun Joanes Leizarragak idatzi duen erreginari gomendiozko kartatik zati ilun bat.

Erreginak, Leizarragari hitz eman dio ordaindua izanen dela bere lurretarat etortzeko itzulpena egiterat manatu diolarik.

III. Joanes Leizarragak erreginarenganik eskuratzen ote zuen bere soldata?

Sauveterreko begiralea, Leizarraga ahal duen bezala bizi da. Kontseilu eklesiastikoak ematen dio behar duena. 1565ko Sinodoak, kontseilu eklesiastikoari manatzen dio ministro donadoeri bezala ordaintzeko 200 libera. Badu orai diru pixka bat bizitzeko. Beti Sauveterreko kolokioaren begirale gelditzen da. Ezin du artzainaren zerbitzua bete ez balin badu bere fede berria Sinodoaren aintzinean aitortu.

Baina ohar bat egin daiteke hemen: Ez da oraino artzain, ez du bere fede kalbinista aitortu, eta, duela bi urte jadanik, hasi da Testamentu Berria itzultzen. Zertako konfiantza hain handia izan haren baitan? Pentsa daiteke, apeza katoliko bezala jadanik fama ona duela. Zuzena, fededuna, langilea, eta orain Iskriura Sainduetan oinarritua.

20. mendeko idazleek, salbu Lafittek, diote erreginak zuzenki ordaintzen diola bere saria; ez bakarrik bere obra argitarazteko baina bere beharrentzat ere. Bizkitartean Sinodoaren aktetan idatzia da herriko Kontseilu eklesiastikoak ordainduko diola bere soldata. Lafittek eta Olaizolak bakarrik dute aipatzen historikoa dena.

Olaizolak dion bezala, artzainak, begiraleak, beren xahupen guziak protestanteen eskeen bitartez ordainduak dira.

Bi urte Nafarroan dela, eta jada bere fama hedatzen ari da. Orai arte beti Leizarraga Sauveterreko elizan begiralea da, eta jadanik parte hartzen ahal du, artzainek bezala Sinodo osoan.

Leizarraga, zintzoa da eta bere lana ongi onartua.

La Rive artzainak, Testamentu Berria zuzentzean aitortzen du preziatzen duela. Zer diote, Sinodoen aktek, zuzentzailez?

IV. Lau zuzentzaile baizik ote ziren, itzulpena berrikusteko?

Iduritzen zait, itzulpenari buruz, ohar bat egin behar dela. 1563an erreginak lan hori galdeturik, bi urte geroago zuzentzaileek, jadanik aztertzen dute. Horra zer dion Lafittek: "*Bi urteren buruko egintxea zen.*"

Zuzentzeko, tresnak ez ziren izugarriak. Lau zuzentzaileak ziren La Rive, lapurterra, eta xiberotarrak, Landetcheverry eta Tartas. Iduri luke Tardets base Nafarra dela. Hiru probintziak hor dira beraz hiru euskalki ongi bereziak. Itzulpen leial batekin, Leizarragak zuhurki nahi du jende guzien euskalkitan Jainkoaren hitza ulertua izan dadin. Itzulpen bakar batean, lau zuzentzaileak ez dira akort ezartzen. (ikus C31)

Sinodoak erabakitzen du zuzenketa hori, bertze jendeen eskuetan ezartzea. Ez da agertzen nork parte hartu duen bainan segur gara orai ez zirela lau zuzentzaile bakarrik. Lan hau ez da gehiago artzainen eskuetan, erlisionekeo gizonetan baizik baina jende arrunten eskuetan ere.

Euskal hizkuntzaren aberastasunak, Leizarragaren itzulpena zuzentzeko, borts presona baino gehiago behar ditu. Segurraski protestantak kulturari atxikiak dira, eta leku handi bat ematen diote.

Kolegio girstino erreformatu baten ametsak laster ikusiko du bere egitea. Kolegioarekin, argitaletxe baten beharra ere agertzen

zaie. Sinodoak, Artus Chauvin, Genevakoari galdetzen dio Labriten erresumarat etortzeko argitaletxe bat irekiz.

Garai horretan ere, Arnaud de Salette eta Leizarragak Sinodoaren aintzinean aitortzen dute beren fedea. Eta bakoitzari, parroki bat emana izanen zaio. Leizarraga Bastidarat deitua da, artzain bezala. Labrit erreginaren erresuman protestantismoak goiena jo du.

Sinodoak hautatu ditu kolegio berriko arautegiak idaztea, artzain berriak deituak dira, Eneco de Spondek galdetzen du artzain bat Maulen Tartas ordezkatzeko; Joanes de Sponde Olerkariaren aita, erreginaren idazkariak galdetzen du Mauleko elizarentzat bertze artzain bat.

Bestalde, artzain berrientzat, girstinoak biltzeko ez da etxerik. (C4v) Oraino, euskaldun protestante gutti da, beraz dirua falta da. Elizkizunak entzuteko nun bilduko ote dira?

V. Tenplua berriak eraikiko ote dituzte edo eraikiak diren eliza katolikoak baliatuko ote dituzte?

Sinodoak galdetzen du, ahal bezainbat, kenduz itxurak eta irudiak lehengo eliza katolikoak bereizteko edo, bertzela, eliza katolikoan kultoa egin daiteke, tenoreak aldatuz. Lafittek zion hortik heldu zela ideia eta ipuina, Bastidan Leizarragak bi erlisionetako elizkizunak egiten zituela, katolikoa eta protestantea.[...7bis1...]

Eliza katolikoetan egiten ziren kulto protestanteak ere eta orai sinodoak galdetzen du mintzairetan predikatzeke.

VI. Nork ohoratzen ditu mintzairak?

1569ko Leskarreko Sinodoan Euskal artzaineri galdetua zaie euskaraz predikatzeke. Kanorea baluke lehen eta orai arte latinez edo frantsesez predikatzen zela.

Gosetea eta izurria hedatzen da gero eta gehiago. Katolikoek eta protestantek senar-emazteen eta familien bizimolde txarra salatzen dute. Horretarako Jainkoaren kolera eta zigorpean ez izateko erreformatuek arautegi zorrotzak ezarriko dituzte.

VII. Protestantek bizimoldeen araudi zorrotzak ematen dituzte.

Katolikoentzat bai eta ere protestanteentzat, bizimolde txarren-
gatik heldeek erakusten dute Jainkoaren kolera. Hori zuzentzeko
artzainak falta dira. Sinodoak, galdetzen diete Leizarraga eta Arme-
nac-eri ahal bezainbatean Agaramontarren eremuetarat joateko, han-
go protestanteri janari izpirituala ematerat. Ez da aski artzain, bizimol-
de txar eta katolikoen idolatrieri gerla egiteko.

VIII. Anitz katolikoen idolatriaren kontra.

Euskal Herrian, artzainek behar dute ere gerla egin Jainkoari
lekua hartu diotenari. Idolatriak irauten du, Jesu-Kristoren ama eta
saindu guziak gurtuz. [...7bis...]

Borrokatu dira izurria gosetea eta idolatriaren kontra. 1571eko
Sinodoak izenpetzen du bertze Frantziako eliza erreformatuen fedea-
ren aitormena.

IX. Frantziako Eliza erreformatuen fede-aitormena eta euskal Testamentu Berriaren argitalpena.

Biarnoko Sinodoa, Pauen iragaten da. Onartzen eta izenpetzen
du Frantziako eliza erreformatuen fede-aitormena.

Leizarraga Sinodoan falta da. Badakigu zergatik! Errochellan da,
euskaldun bakarra, euskaraz hitz egiten duen bakarra, Pierre Hautin
inprimatzailearekin, Testamentu Berria, ABC eta katechima argita-
razteko. Baina Leizarragak, nahiz bere herria ongi zerbitzatu, argitara-
tu du ere betiereko egutegia, ilargi berriaren arabera jakiteko, berezi-
ki kalkulatzeko baskoak eta abereen feriak zein datutan eroriko diren.

Erreginak ez ote du erakutsi nahi duen atxikimendua Nafarroa
eta euskalduneri, izenpetzean Nafarroa eta Biarnoko Fede-aitormena
Euskal Testamentu Berria argitaratzeko mementoan?

Bertze urtean aldaketa handiak izanen dira. Erregina hilen da, eta
Enrike III.-rena Sinodoan izanen da.

Bi urte geroago Enrike III.nari galdetzen zaio eklesiastiko orde-
nantzak artatzeko, artzainak ez baitira xuxenki ordainduak. Leizarraga
berak aintzinatu ditu argitaratzeko lanaren xahupenak, 50 eku. Zen-
bat ale dira? Vinson-en arabera mila bat ale argitaratuak izan dira.
Zenbat argitalpen izan ote dira? Ez dakigu. Segurraski bederen biz-
pahiru ez balin bada gehiago. Horrengatik laikoek ere katechima

erakusten dute. Orduan Testamentu hori irakurriz eta praktikatuz beren tradizioarekin eta sineste faltsuekin hautsi behar dute. Gero Katechisma erakusteko laikoak hartuko dituzte. La Ralde hautatua da.

Bertze urtean Paueko Sinodoan, akten arabera Leizarragak euskara barneratuko du hiru artzain euskaldun semeeri.

1594an, Bastidako, Lakarreko artzain bat deitzen dute Leizarraga zahartua baita eta ez da Sinodorat etorri, barkatua da. (C8 p) Bustanoby artzainak ordezkatu du.[...8bis...]

Leizarraga "Ancien" agure edo begirale? Noiz hil zen da?

1601an, Sinodoa Pauen egonen da. Idatzia da: "L'Ancien de Labastide est absent." Segurki Leizarragaz ari da. Hemen beharrezko ohar bat bada egiteko. Azpimarratu behar da protestanteen hiztegian "Ancien" hitzak, ez duela erran nahi zaharra; "Ancien" hitz horrek erran nahi du zintxoa, zuhurra, jakintsua, adibide bat bertze giristinoentzat. Definizio horiek Testamendu Berritik hartuak dira. Grekoz "epizkopoz" hitza da gero euskaraz apezpiku emanen duena. Beraz bada artzaina edo kultuaren ministroa. Bere lanean, begirale batek laguntzen du.

Orduan labur biltzeko artzaina ordezkatzeko duena da l'Ancien. Geroago Bastidan ez da artzainik izanen. Sinodoak, Bustanoby deitzen du Donapaleurat, eta Bastidarat ere etorriko da. Baina herrian l'Ancien delakoa gelditzen da. Ainitz urtez Bastidako "Ancien" delakoa aipatuko dute. Ohar horrek garrantzi handia du; ainitzek nahastu du "Ancien" eta "Antique". [...8ter...]

Orai arte, denek diote Leizarraga 1601ean hil dela. Baina Sinodoen aktak hurbilki behatuz zaila da finkatzea egiazki noiz hil den. Sinodoak bururatu arte, Bastidan "ancien" delako hau aipatuko da. Leizarraga ote da? Ez dakigu. Baina, Bastidan ez dute aldaketarik, aipatzen; baizik eta Bustanobi-rena.

Humanismoak, protestantismoak, eta bereziki Euskal herriarentzat Leizarragak hedatzen et finkatzen du euskara idatzia.

Amaiera

Lan horrek, gauza batzuek argitu ditu. Baina ihardespenik gabe galdera ainitz gelditzen da. Historikoki asko gertakari ez da argi. Oraino bada zer egitekorik.

17. mendean Donibane Lohizuneko Pierre d'Urte-k, Leizarragak hasi duen itzulpena nahiko du segitu. Testamendu Zaharraren itzulpena lapurtarrez hasiko da egiten.

Milesker zuen pazientzia eta entzuteagatik.